

ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τσουβέλας, Γ. (2011). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

Εισαγωγή

Παρότι το φαινόμενο της εκμετάλλευσης της παιδικής εργασίας έχει πάρει εκρηκτικές διαστάσεις, η κοινωνία, ωστόσο, δεν δείχνει την πρέπουσα ευαισθησία στο θέμα και τείνει να εθελοτυφλεί. Η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και η υπεύθυνη ενημέρωση είναι ένα βήμα προς τη συνειδητοποίηση του μεγέθους του κοινωνικού αυτού ζητήματος. Όπως επισημαίνει ο Ρηγίνος (1995), επειδή ελλοχεύει ο κίνδυνος της αδιαφορίας μπροστά σε ένα φαινόμενο που επηρεάζει την ανθρωπιά και την αξιοπρέπειά μας, κρίνεται επιβεβλημένη η ενασχόληση με αυτό το θέμα.

Ο περισσότερες μελέτες που εξετάζουν το θέμα της παιδικής εργασίας προσεγγίζουν το θέμα μέσα από το «παράδειγμα» της κάθε επιστημονικής προσέγγισης (π.χ. κοινωνιολογία, νομική, ανθρώπινα δικαιώματα, ψυχολογία, πολιτική επιστήμη) χωρίς να προβαίνουν σε ένα δημιουργικό διάλογο ανάμεσα στα διαφορετικά «παραδείγματα» των επιστημών. Ως απόρροια των παραπάνω, ανατροφοδοτείται το χάσμα μεταξύ των επιστημών που προσπαθούν να διερευνήσουν το πολυσύνθετο φαινόμενο της παιδικής εργασίας. Ωστόσο, μια βασική διάσταση επιχειρημάτων σε όλους τους επιστημονικούς κλάδους που ασχολούνται με την παιδική εργασία έχει να κάνει με το αν θα πρέπει να καταργηθεί ή να περιοριστεί – ελεγχθεί η παιδική εργασία.

Αρκετοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι η μοναδική διέξοδος στο πρόβλημα είναι ένα άμεσο τέλος στη συμμετοχή των ανηλίκων σε εργοστάσια, φάρμες και οικογενειακές επιχειρήσεις. Εντούτοις η άλλη πλευρά υποστηρίζει ότι μια τέτοια οπτική αδυνατεί να κατανοήσει ότι οι ανήλικοι εργαζόμενοι αποτελούν τμήμα της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας, ιδιαίτερα σε χώρες του Τρίτου Κόσμου. Και μάλιστα προς αυτή την κατεύθυνση έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι η άμεση κατάργηση της παιδικής εργασίας είναι εξίσου πιθανόν να οδηγήσει πολλά παιδιά στην πείνα, την εγκληματικότητα και την πορνεία.

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

Επιπρόσθετα οι διεθνείς συμβάσεις, ορθώς, έχουν θέσει ως στόχο την εξάλειψη των «άνευ όρων χειρότερων» μορφών της παιδικής εργασίας - εκμετάλλευσης. Σε αυτό το σημείο εγείρονται τα εξής ερωτήματα: α) σε ποιες περιπτώσεις θα πρέπει να επιτρέπεται η παιδική εργασία; και β) τι θα μπορούσαμε να κάνουμε όταν οι συνθήκες δεν είναι κατάλληλες για παιδική εργασία ώστε να την σταματήσουμε; (Cigno & Rosati, 2005).

Ενώ οι Bommier & Dubois (2005) επισημαίνουν ότι η πρόωγη έναρξη της παιδικής εργασίας έχει δυσμενείς επιπτώσεις τόσο κατά την περίοδο έναρξης όσο και στην μετέπειτα υγεία των ενηλίκων ατόμων (Cigno & Rosati, 2005. Bommier & Dubois, 2005) οφείλουμε να έχουμε κατά νου ότι για παράδειγμα η αγροτική εργασία δεδομένου ότι συχνά λαμβάνει χώρα σε οικογενειακές φάρμες, ίσως να είναι ιδιαίτερα δύσκολο να επιτευχθεί πόσο μάλλον να εφαρμοστεί η απαγόρευση της (Cigno & Rosati, 2005). Το παραπάνω χάσμα μεταξύ των επιστημονικών και νομικών τοποθετήσεων, μεταξύ άλλων, θέτει σε κάποιο βαθμό εμπόδια στην αποτελεσματικότητα παρεμβάσεων διερεύνησης και καταγραφής της παιδικής εργασίας στις διάφορες χώρες.

Μέσα από αυτή την εργασία θα προσπαθήσουμε να κάνουμε μια παράθεση διαφόρων προσεγγίσεων για το ζήτημα της παιδικής εργασίας μέσα από ανασκόπηση της διεθνούς και της ελληνικής βιβλιογραφίας.

Πριν εισέλθουμε σε ειδικά θέματα αναφορικά με την παιδική εργασία, θα πρέπει να ορίσουμε το ακριβές εύρος της παιδικής ηλικίας. Ως παιδί ορίζεται από τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Convention on the Rights of the Child U.N.C.R.C. – και τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας (I.L.O. - Δ.Ο.Ε.) κάθε άτομο κάτω των 18 ετών (U.N., 1992). Σε αρκετές μελέτες για την παιδική εργασία γίνεται μια προσπάθεια να οριστεί το φάσμα της παιδικής ηλικίας κάπου μεταξύ της ηλικίας των 5 έως των 15 ετών. Στην παρούσα εργασία θα υιοθετήσουμε το λειτουργικό ορισμό της παιδικής ηλικίας με βάση τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του παιδιού.

Διάφοροι κοινωνικοί επιστήμονες έχουν εκφράσει τη θέση ότι η παιδική ηλικία ως έννοια αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή που προέκυψε ύστερα από τη βιομηχανική και κατά την μετανεοτερικότητα, η οποία ακόμα και σήμερα συνεχίζει

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

να επανεξετάζεται και να επανοριοθετείται. Σύμφωνα με τον Ρηγίνο (1995), οι χρονικές οροθετήσεις των ηλικιών και ειδικότερα τα όρια που διαφοροποιούν την παιδική ηλικία και την εφηβεία από την ενηλικίωση, μετατίθενται ανάλογα με τις ιστορικές εποχές χωρίς να λαμβάνονται αναγκαστικά υπόψη τα βιολογικά φαινόμενα. Οι υποχρεώσεις, τα δικαιώματα και τα προνόμια των παιδιών εξαρτώνται κυρίως από το πλαίσιο, το που, το πώς, και με ποιόν μεγαλώνουν τα παιδιά. Μέσα από πολλές και συχνά με μεγάλη δριμύτητα δημόσιες συζητήσεις και εκστρατείες για τον περιορισμό ή την κατάργηση της παιδικής εργασίας καθώς και πιέσεις από διαφορετικούς χώρους, αισίως, φτάσαμε στην ψήφιση των Δικαιωμάτων των Παιδιών από τον Ο.Η.Ε.. Παρολαυτά, οι πολιτικές αποφάσεις είθισται να προηγούνται της επιστημονικής τεκμηρίωσης, αφού καλούνται άμεσα να αντιμετωπίσουν κάποιες οξείες καταστάσεις και σε κάποιες περιπτώσεις το πρόβλημα συνίσταται στο συχνά αμετάκλητο χαρακτήρα τους και στην αντίσταση στην αλλαγή που εμφανίζουν σε αρκετές περιπτώσεις.

Από την «κανονικότητα» προς τις αποκλίσεις: η οπτική της αναπτυξιακής ψυχολογίας

Σε αυτό το σημείο της παρούσας εργασίας θα αναζητήσουμε κάποια ευρήματα από την αναπτυξιακή ψυχολογία που αφορούν την «νόμιμη» παιδική εργασία κυρίως στο αναπτυξιακό φάσμα της εφηβείας. Είθισται οι μελέτες για την παιδική εργασία στα ανεπτυγμένα κράτη να εστιάζονται στη συμβολή και τη σημασία της παιδικής εργασίας στην κοινωνικοποίηση και την προετοιμασία για τη μετάβαση στην «κανονική» εργασία μετά το πέρας της βασικής τους εκπαίδευσης. Συνεπώς, τονίζεται περισσότερο ο ρόλος της εργασίας σε ένα πρώτο επίπεδο αναφορικά με την επίδρασή του σε αναπτυξιακούς τομείς (Mizen, et al. 2001).

Όπως έχει επισημάνει ο Mizen, et al. 2001 θα πρέπει να μελετήσουμε τα εργαζόμενα παιδιά όχι ως «περιφερειακά» αμειβόμενα άτομα, που συμμετέχουν συμπληρωματικά σε κάποιες επιχειρήσεις αλλά και ως παρόχους υπηρεσιών. Θα πρέπει επίσης να εξετάσουμε την παιδική εργασία αναφορικά με ευρύτερα οικονομικά θέματα τα οποία σχετίζονται και με τους λόγους για τους οποίους τα

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

παιδιά εργάζονται, τις εμπειρίες τους και κάποιες από τις επιπτώσεις τους (Mizen, et al. 2001).

Κατά την εφηβεία η ανάληψη ευθυνών εργασίας από τον/την έφηβο/η αποτελεί ένα βασικό παράγοντα στις ενδοοικογενειακές σχέσεις. Στα δυτικά κράτη η πρόσβαση σε εργασιακές δραστηριότητες ενηλίκων έρχεται ύστερα από προετοιμασία. Στα πλαίσια αυτής της προετοιμασίας οι έφηβοι μαθαίνουν να εργάζονται και να αποκτούν τις δεξιότητες που χρειάζονται για την συγκεκριμένη εργασίας, κάτι σαν τυπική ή άτυπη μαθητεία. Όπως προκύπτει από την εργασία του Cole & Cole (2002), τα παιδιά στο δυτικό κόσμο κατά τα 12 τους έτη σταδιακά αρχίζουν να κάνουν διάφορες μικροδουλειές στη γειτονιά όπως φύλαξη μικρότερων παιδιών, κόψιμο του γρασιδιού, μοίρασμα τοπικών εφημερίδων κ.α.. Στις περισσότερες περιπτώσεις, τα χρήματα που βγάζουν τα κρατούν τα ίδια και τα ίδια τείνουν να επιλέγουν πως θα τα ξοδέψουν. Κάπου στην ηλικία των 15 ετών πολλοί έφηβοι έχουν ήδη ξεκινήσει να εργάζονται σε σταθερές ημιαπασχολούμενες εργασιακές θέσεις (Mortimer et al., 1994).

Σύμφωνα με έρευνα των Bachman et al. (1987), άνω του 75% των μαθητών Γυμνασίου και Λυκείου, καθώς και το 60% όλων των μαθητών της τελευταίας τάξης του Δημοτικού απασχολούνται κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια του έτους. Ο αριθμός των ωρών που εργάζονται οι έφηβοι εβδομαδιαίως εμφανίζει διακυμάνσεις ανάλογα με το φύλο και την κοινωνική τάξη. Όπως και διαισθητικά αναμένεται όταν οι έφηβοι από κάποια μειονοτική ομάδα εγκαταλείπουν το σπίτι τους για να εργαστούν τείνουν να εργάζονται περισσότερες ώρες, από τους εφήβους μεσοαστικών τάξεων. Ως προς το φύλο τα αγόρια εργάζονται περισσότερο σε σχέση με τα κορίτσια στα δυτικά κράτη. Σύμφωνα με τους Fine et al. (1990), τα αγόρια στην προτελευταία τάξη εργάζονται κάπου στις 15 ώρες εβδομαδιαίως ενώ στην τελευταία τάξη του Λυκείου γύρω στις 21 ώρες. Τα κορίτσια φαίνεται ότι εργάζονται 11 και 18 ώρες αντίστοιχα (Fine et al., 1990).

Κατά τις δεκαετίες του '70 και '80 μια από τις επικρατούσες πεποιθήσεις αναφορικά με την παιδική εργασία στο στάδιο της εφηβείας ήταν ότι οι έφηβοι

ωφελούνται από την παιδική εργασία, θέση που υποστηρίχθηκε έντονα και σε επίπεδο κυβερνητικής πολιτικής αφού θεωρήθηκε ότι η εργασία αποτελεί καλό συμπλήρωμα του σχολείου. Η παραπάνω θέση υποστήριζε ότι η εργασία μέσα από βιωματικό τρόπο τείνει να προάγει την υπευθυνότητα και την άμεση κατάρτιση σε δεξιότητες για την εργασία. Επίσης, φέρνει τους εφήβους σε επαφή με πρότυπα ενηλίκων μέσα από μια βυγκοτσιανή οπτική ζώνης επικείμενης ανάπτυξης και τέλος κρατά τους μαθητές μακριά από φασαρίες και επικίνδυνες ενασχολήσεις (π.χ. περιστασιακή χρήση ψυχοτρόπων ουσιών) (Carnegie Commission on Policy Studies in Higher Education, 1980 όπως αναφέρεται στο Cole & Cole 2002. National Panel on High School and Adolescent Education, 1976 όπως αναφέρεται στο Cole & Cole 2002).

Επιπρόσθετα, σε μελέτες που έγιναν κατά τη δεκαετία του '80 τα ευρήματα από απαντήσεις μαθητών σε ερωτηματολόγια ανέδειξαν τα εξής. Μέσα από την εργασία οι έφηβοι απέκτησαν δεξιότητες που έχουν να κάνουν με το πώς να «κρατούν» μια δουλειά και πώς να διαχειρίζονται χρήματα. Οι έφηβοι ανέφεραν ότι διεύρυναν το οπτικό τους πεδίο από τις εργασιακές τους εμπειρίες και μάθαιναν πως λειτουργεί ο κόσμος της εργασίας. Όπως επισημάνθηκε από τις απαντήσεις των μαθητών η εργασία τους έμαθε πώς να είναι συνεπείς στο χρόνο, να αξιολογούν τους στόχους τους και να αναλαμβάνουν ευθύνες. Τέλος, οι έφηβοι ανέφεραν ότι όταν καταφέρνουν να διαχειριστούν διάφορες καταστάσεις στη δουλειά αισθάνονται το αίσθημα της επίτευξης, αισθάνονται υπερήφανοι και επιτυχημένοι, καθώς επίσης και ότι ακόμα κι αν η εργασία που ασκούν δεν τους γεμίζει απόλυτα, ωστόσο βιώνουν ένα αίσθημα δύναμης και ανεξαρτησίας που απορρέει από το χρήματα που αποκτούν μόνοι τους (Greenberger & Steinberg, 1986).

Ο αντίποδας αυτής της θέσης όπως αναφέρεται από τους Cole & Cole (2002), είναι ότι οι θέσεις μερικής απασχόλησης δεν παρέχουν στα παιδιά εκπαίδευση που θα τους είναι χρήσιμη για την ενήλικη ζωή, ενώ παράλληλα οι περισσότεροι έφηβοι ασκούν εργασίες από τις οποίες λαμβάνουν ελάχιστα χρήματα, συνήθως χωρίς προστασία και χωρίς να τους δίνονται πραγματικές ευκαιρίες για μετέπειτα καριέρα - σταδιοδρομία. Συνεπώς οι έφηβοι τείνουν να εργάζονται απομονωμένοι με

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

συνομηλίκους, σε συγκεκριμένα τμήματα της αγοράς κυρίως σε υπηρεσίες τροφοδοσίας, σε λιανικές πωλήσεις, σε εργασίες γραφείου και σε χειρονακτικές εργασίες (Greenberger & Steinberg, 1986). Τη θέση ενάντια στην εργασία των εφήβων έρχεται να υποστηρίξει η μελέτη των Steinberg et al. (1993), όπου παρατίθενται μια σειρά από μελέτες που δείχνουν ότι η παρατεταμένη μερική απασχόληση σε αυτό τον πληθυσμό συνδέεται με ευρεία χρήση οινοπνευματωδών, ψυχοτρόπων ουσιών και σε μεγαλύτερη συχνότητα, εμφάνιση αντικοινωνικής συμπεριφοράς.

Αναφορικά με την σχολική - ακαδημαϊκή επίδοση ο ισχυρότερος επιβαρυντικός παράγοντας δεν είναι η ίδια η εργασία από τη φύση της, σε αρκετές περιπτώσεις, αλλά οι ώρες εργασίας. Όπως έχει υποστηριχθεί από τον Mortimer et al. (1994) πέντε έως δέκα ώρες εργασίας μπορούν να βελτιώσουν τόσο την επίδοση των μαθητών όσο και τη συμπεριφορά τους. Ενώ αντίθετα, η πολύωρη εργασία τείνει να μειώνει τους βαθμούς των μαθητών κατά τις τελευταίες τάξεις του Λυκείου (Cole & Cole 2002). Σε μια ανασκόπηση ερευνών που έγινε στη Νότια Αμερική προέκυψε ότι το 29% (εύρος 15 - 52%) των 1510 παιδιών που μελετήθηκαν (Περού 215, Βραζιλία 1096, Παραγουάη 199) εργάζονταν για περισσότερες από 9 ώρες την ημέρα, πληρώνονταν πολύ λιγότερο από τον κατώτατο μισθό και αυτά που πήγαιναν στο σχολείο το έβρισκαν ιδιαίτερα κουραστικό να καταφέρνουν να συγκεντρώνονται μέσα στη σχολική τάξη (Myers, 1989). Οι μαθητές Λυκείου που εργάζονται πάνω από 20 ώρες είναι πιθανό να εγκαταλείψουν το σχολείο και τείνουν να κάνουν περισσότερες απουσίες (D'Amigo, 1984). Το παραπάνω ίσως να έχει μια σημαντική μεσολαβούσα επίδραση στις αντιλήψεις για τη σχολική ζωή και να οδηγούν τους μαθητές σε μια μετατόπιση της δέσμευσής τους από το σχολείο στην εργασία. Αξίζει να επισημάνουμε ότι ακόμα και σήμερα οι έφηβοι, στα δυτικά κράτη, γνωρίζουν ελάχιστα για τα εργασιακά τους δικαιώματα, τις προσφερόμενες θέσεις εργασίας στην περιοχή τους, το περιεχόμενο της εργασίας και τις οικονομικές απολαβές που θα μπορούσαν να έχουν. Συνεπώς, στα πλαίσια των μαθημάτων του Επαγγελματικού Προσανατολισμού που στο ελληνικό σχολείο εμφανίζεται στην Τρίτη Γυμνασίου [ενδεχομένως θα έπρεπε να εμφανίζεται σε μικρότερες τάξεις με και ουσιαστικότερο

τρόπο στο αναλυτικό πρόγραμμα], οι μαθητές θα έπρεπε να διδάσκονταν τα παραπάνω θέματα και να υπάρξει στο μέλλον η δυνατότητα το σχολείο να έχει μια διασύνδεση με την αγορά εργασίας και σε κάποιες περιπτώσεις να δύναται να έχει και εποπτικό ή/και ελεγκτικό ρόλο.

Ιστορικότητα της παιδικής εργασίας

Ιστορικά σε αρκετές περιόδους στο παρελθόν τα παιδιά βοηθούσαν τους γονείς τους και την οικογένειά τους εργαζόμενα σε φάρμες, αγορές, και σε οικιακές εργασίες στο σπίτι τους από τη στιγμή που θα ήταν ικανά να κατανοήσουν απλές εντολές (Bequale & Boyden, 1988). Συνεπώς, η χρήση των παιδιών στην εργασία δεν αποτελούσε μέχρι τότε κάποιο μείζων – αλλά και συλλογικά σε επίπεδο μαζικότητας εμφανές – κοινωνικό πρόβλημα. Ωστόσο, εκείνη την εποχή, ορφανά παιδιά και παιδιά φτωχών οικογενειών ηλικίας ακόμα και πέντε ετών εξωθούνταν σε καταναγκαστικές εργασίες για περισσότερες από 13 ώρες την ημέρα, ως επί των πλείστων, σε εργασίες μεταποίησης βαμβακιού και εξόρυξης μεταλλευμάτων σε ορυχεία. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το ένα τρίτο του εργατικού δυναμικού των εργοστασίων ήταν παιδιά 7 έως 12 ετών στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Το αποτέλεσμα αυτών των εκμεταλλευτικών συνθηκών ήταν μεταξύ άλλων ο αναλφαβητισμός, η περαιτέρω πτώχευση των φτωχών οικογενειών, η αύξηση του αριθμού των υποσιτιζόμενων ατόμων, των ασθενειών και των ειδικών αναγκών στα παιδιά. Αναλυτικές οπτικοποιημένες και σπαρακτικές περιγραφές αναφορικά με την παιδική εργασία δίνονται στην λογοτεχνία μέσα από τα έργα των Dickens και Blake.

Οι κοινωνικοί μεταρρυθμιστές που αγωνίζονταν ενάντια στην νομική απαγόρευση της παιδικής εργασίας στις αρχές του 1802 στην Μεγάλη Βρετανία, παρότι σε νομοθετικό επίπεδο δεν κατάφεραν κάτι σημαντικό μέχρι το 1878, ωστόσο κατάφεραν το ηλικιακό όριο για την παιδική εργασία να ανέβει στα 10 έτη. Χρονικά προηγήθηκαν κάποιοι νόμοι στην Ανατολική Ασία αλλά εφαρμόστηκαν πρώτα το 1881 ως αποτέλεσμα μιας κίνησης - εκστρατείας σε Ινδικά Εργοστάσια (Fekadu, 2008).

Οι περισσότερες ισχύουσες νομοθεσίες αναφορικά με την παιδική εργασία τονίζουν τα θέματα: του αλφαβητισμού, του κατώτατου ορίου ηλικίας, των μέγιστων

ωρών εργασίας, και την απαγόρευση της παιδικής εργασίας σε επικίνδυνες βιομηχανίες.

Κάνοντας μια μνεία στις παγκόσμιες προσπάθειες θα πρέπει να αναφέρουμε το Διεθνές Συνέδριο Εργασίας (International Labour Conference) στο Βερολίνο το 1890, όπου επιχειρήθηκε η διαμόρφωση κάποιων κριτηρίων για την παιδική εργασία, καθώς επίσης και η Διεθνής Εταιρία που ιδρύθηκε στην Βασιλεία το 1900 και ασχολήθηκε με θέσπιση νόμων και ψηφισμάτων για την παιδική εργασία ενώ παράλληλα άσκησε πίεση για να ενσωματωθούν οι αντίστοιχοι νόμοι στην διεθνή εργατική νομοθεσία (Fekadu, 2008).

Οι σύγχρονοι νόμοι για την παιδική εργασία στον ανεπτυγμένο κόσμο έχουν να κάνουν συχνά με εκπαιδευτική νομοθεσία που έχει να κάνει με την σχολική παρακολούθηση, και την απαγόρευση της πλήρους παιδικής απασχόλησης παιδιών σε βιομηχανίες και επιχειρήσεις. Ωστόσο, πολλά παιδιά μπορούν να εργαστούν ως διανομείς τύπου (εφημερίδες), πωλητές, ταμίες ή ακόμα ως ηθοποιοί, ή στο χώρο του θεάματος, των μέσων μαζικής ενημέρωσης ή της διασκέδασης.

Μια από τις πιο σημαντικές προσπάθειες για τη μείωση της παιδικής εργασίας σε παγκόσμιο επίπεδο έγινε και συνεχίζει να γίνεται από την Δ.Ο.Ε. (Διεθνής Οργάνωση Εργασίας) που ιδρύθηκε το 1919, και η οποία αποτελεί έκτοτε έναν ειδικό φορέα των Ηνωμένων Εθνών. Η Δ.Ο.Ε. έχει θεσμοθετήσει και εποπτεύει εργασιακά θέματα μέσα από εισηγήσεις που κάνει αλλά δεν διαθέτει πλήρως την ικανότητα να μπορεί να επιβάλλει και να ασκεί πίεση για την εφαρμογή αυτών των συμβάσεων. Η σύμβαση 130 της Δ.Ο.Ε. ορίζει ποιες είναι οι «εύκολες εργασίες» “light work” τις οποίες θα μπορούσε να ασκήσει ένα παιδί και φαίνεται ότι δεν θα τείνουν να επιδρούν αρνητικά στην υγεία του, την ανάπτυξή του ή καθώς επίσης δεν θα έχουν επιβαρυντικό ρόλο αναφορικά με τη συνέχιση της παρακολούθησης του σχολείου (I.L.O., 1973). Επιπρόσθετα, η Δ.Ο.Ε. σε μια προσπάθεια να εξαλείψει την παιδική εργασία έχει εστιαστεί στις χειρίστες μορφές εργασίας όπως για παράδειγμα τις μορφές εργασίας κατά τις οποίες το παιδί είναι αναγκασμένο να εργαστεί σε καταναγκαστικές μορφές εργασίας ή σε μορφές εργασίας που ανήκουν στη δουλειά· σε επικίνδυνες μορφές εργασίας και απασχόλησης · έναρξη της εργασίας σε πολύ μικρή ηλικία (Bequele & Myers, 1995. I.L.O., 1996). Η Δ.Ο.Ε. έχει ψηφίσει 14

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

συμβάσεις που αναφέρονται στην παιδική εργασία, συμπεριλαμβανομένης και μιας από τις πιο πρόσφατες της Σύμβασης 182, η οποία απαγορεύει σε παγκόσμιο επίπεδο όλες τις χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας (I.L.O., 1999). Στην πρώτη γραμμή για την εξάλειξη των χειρίστων μορφών εργασίας βρίσκεται το τμήμα του Διεθνούς Προγράμματος για την εξάλειψη της Παιδικής Εργασίας (International Programme for the Elimination of Child Labour, I.P.E.C.), το οποίο ιδρύθηκε το 1992 προκειμένου να βοηθήσει τις χώρες να ρυθμίσουν θέματα παιδικής εργασίας. Ενδεικτικές ενέργειες του προγράμματος είναι να κινητοποιούν τις χώρες να υπογράψουν αυτές τις συμβάσεις για την παιδική εργασία και να τις βοηθήσουν να προετοιμάσουν τις σχετικές δικές τους πολιτικές και να καταρτίσουν ειδικά προγράμματα και προγράμματα δράσης αναφορικά με την παιδική εργασία.

Θέλοντας να κάνουμε μια αναφορά στην ιστορικότητα της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα θα μεταφέρουμε κάποια στοιχεία από μια εξαιρετική ανασκόπηση που έχει κάνει ο Ρηγίνος (1995).

Ακόμα κι αν δεν υπήρχε η έννοια της βιολογικά προσδιορισμένη παιδικής ηλικίας στις παραδοσιακές κοινωνίες, ωστόσο υπήρχε σε μεγάλο βαθμό η έννοια του κοινωνικά εξαρτημένου ατόμου από την οικογένεια. Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο τα νεαρά άτομα είχαν συγκεκριμένο ρόλο και μάθαιναν τα πράγματα που έπρεπε να ξέρουν για να βοηθήσουν τους μεγάλους. Συνεπώς η μαθητεία αποτελούσε για εκατοντάδες χρόνια στο παρελθόν βασικό εκπαιδευτικό μηχανισμό της κοινωνίας (Ρηγίνος χ.χ.). Όψεις αυτή της οπτικής συναντούμε και σε συγγράμματα τόσο δυτικής (π.χ. Dewey) όσο και σοβιετικής (π.χ. Μακαρένκο) παιδαγωγικής. Πιο συγκεκριμένα ο Παπαγεωργίου (1955, σελ. 134), δίνοντας μια αδρή περιγραφή της παιδαγωγικής του Μακαρένκο επισημαίνει ότι: *Ο Μάρξ θέλει το παιδί να εργάζεται από ηλικίας 9 ετών ο Μακαρένκο το θέλει να αρχίζει τη ζωή του με την εργασία και μάλιστα όχι μόνο με εργασία δυναμική αλλά και δημιουργική. Με την εργασία παρουσιάζει το άτομο την προσωπικότητά του, το ταλέντο του. Η κολεκτιβιστική εργασία επιτρέπει στον άνθρωπο να έχει ηθική στάση προς τους άλλους ανθρώπους* (Παπαγεωργίου 1955 σελ.134).

Σταδιακά, το σχολείο αντικατέστησε τη μαθητεία ως μέσο εκπαίδευσης και η βασική εκπαίδευση θεωρήθηκε ένα ορόσημο για να γίνει το πέρασμα του παιδιού από

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

την παιδική στην ενήλικη ζωή. Η εικόνα όμως άρχισε να γίνεται πιο σύνθετη κατά την βιομηχανική εποχή, όπου η απλοποίηση της εργασιακής διαδικασίας με την εισαγωγή των μηχανών, καθιέρωσε το παιδί ως εργατική δύναμη με αυτόνομη λειτουργία στο χώρο παραγωγής (Ρηγίνος, χ.χ.). Κατά μια έννοια η αστική τάξη παράλληλα με την «ανακάλυψη» της έννοιας του παιδιού, ανακάλυψε και την παιδική εργασία κάτω από το πρίσμα μια νέου τύπου εργατικής δύναμης με χαρακτηριστικά την υψηλή συμμόρφωση σε εργασιακές απαιτήσεις και τη μη διεκδίκηση εργασιακών δικαιωμάτων.

Θέλοντας να κάνουμε μια σύντομη ιστορική αναφορά για το χώρο της Ελλάδας, κατά το 19^ο και 20^ο αιώνα η απόφαση για την εισαγωγή ενός παιδιού στον εργασιακό χώρο, λαμβάνονταν από την οικογένεια ανάλογα με τις ανάγκες και τις στρατηγικές της οικογένειας για την μελλοντική επαγγελματική αποκατάσταση αλλά και συντήρηση των μελών της (Ρηγίνος, 1995).

Εκείνη την περίοδο, παρατηρούμε αγροτικές οικογένειες που δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις οικονομικές απαιτήσεις της οικογένειας τους, έστελναν τα «πλεονάζοντα» νεαρά τους μέλη, στην πόλη για να εργαστούν. Οι εργασίες αυτές είθισται να ήταν σε διάφορα καταστήματα συντοπιτών τους (μπακάλικά) ως υπηρέτες βοηθοί («παραγιοί» ή «μπακαλόγατοι»), με μοναδική αμοιβή στέγη και τροφή και ελπίδα να διαδεχθούν το αφεντικό τους ή να ανοίξουν μια δική τους δουλειά. Τα κορίτσια απασχολούνταν ως υπηρέτριες («ψυχοκόρες» ή «δουλικά») σε αστικές οικογένειες οι οποίες αναλάμβαναν να τις προικίσουν (Ρηγίνος, χ.χ.). Παράλληλα πολλά παιδιά φτωχών οικογενειών των πόλεων δούλευαν και εξακολουθούν να δουλεύουν σε ευκαιριακά ή εποχικά επαγγέλματα όπως μικροπωλητές, γκαρσόνια, λαχειοπώλες ή ακόμη και ζητιάνοι. Μια ειδική περίπτωση φαίνεται ότι είναι αυτή της σωματεμπορίας - διακίνησης παιδιών του 19ου αιώνα από τις ορεινές επαρχίες της Κορινθίας και της Γορτυνίας όπου εκμισθώνονταν από τους γονείς τους με ετήσιο συμβόλαιο έναντι ορισμένου χρηματικού ποσού σε συμπατριώτες τους λεγόμενους μαστόρους, οι οποίοι τα μετέφεραν στην Αθήνα όπου εκεί δούλευαν ως λούστροι, εφημεριδοπώλες κ.α.. Εκτός από τις παραπάνω περιπτώσεις φαίνεται ότι υπήρχαν και περιπτώσεις παιδική εργασία ενόψει συγγενικής αλληλεγγύη, όπου τα παιδιά

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

εργάζονταν σε εργαστήρια σε εποχική ή μόνιμη βάση με ελάχιστη ή χωρίς αμοιβή (Ρηγίνος, 1995).

Ο συγγραφέας αναφέρει στο ότι παρ' όλες τις προσπάθειες που έχουν γίνει ενάντια στην παιδική εργασία αυτό που έχει ουσιαστικά αλλάξει είναι ο παγκόσμιος καταμερισμός, γεγονός που καταδεικνύει το μέγεθος της κοινωνικής υποκρισίας και καταλήγει στο ότι η έννοια «παιδί» υπάρχει μόνο εκεί που το επιτρέπουν οι συνθήκες διαβίωσης (Ρηγίνος, χ.χ.).

Θεωρίες παιδικής εργασίας

Οι θεωρίες για την παιδική εργασία έχουν προέλθει από «ειδικούς» κοινωνικούς – νομικούς- οικονομικούς κ.α. επιστήμονες που στις περισσότερες φορές είχαν διαφορετικό κοινωνικο-οικονομικό και εκπαιδευτικό επίπεδο από αυτό των εργαζόμενων παιδιών (Edmonds, 2007). Ωστόσο αξίζει να κάνουμε μνεία στους κοινωνικοί επιστήμονες του 18ου και 19ου αιώνα Άνταμ Σμιθ, Καρλ Μαρξ, και Thomas Malthus.

Ο Σμιθ πίστευε ότι οι ελλείψεις σε εργατικό δυναμικό θα οδηγούσαν σε αύξηση του ρυθμού των γεννήσεων. Ο Μαρξ είχε επισημάνει ότι τα παιδιά θα αντικαταστήσουν τους ενήλικες, τα οποία με τη σειρά τους αντικαταστήθηκαν από τις μηχανές κατά τη διάρκεια της Βιομηχανικής Επανάστασης. Ο Μάλθους από την άλλη πίστευε ότι το αυξανόμενο μέγεθος στις οικογένειες θα οδηγούσε την οικογένεια να ανταποκρίνεται με όλο και μεγαλύτερη δυσκολία στις βασικές της ανάγκες. Το παραπάνω φαινόμενο σταδιακά θα ωθούσε την οικογένεια ως σύστημα να προσφύγει στην αξιοποίηση όλων των εργασιακών πόρων, συμπεριλαμβανομένης και της παιδικής εργασίας. Στο άλλο μισό του 20^{ου} αιώνα οι Gary Becker, Paul Schultz, Alexander Chayanov και Milton Friedman εστίασαν την προσοχή τους στην έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου, δίνοντας έμφαση στους πόρους που καθορίζουν την αναγκαιότητα για εισόδο των παιδιών στην εργασία, όπως ο χρόνος που ορίζεται για την εκπαίδευση και ο ελεύθερος χρόνος των παιδιών, ή ο χρόνος που ξοδεύεται για τη φροντίδα των παιδιών. Ο Friedman υποστηρίζει ότι μόνο μέσα από την κινητοποίηση όλων των οικογενειακών εργασιακών πόρων, συμπεριλαμβανομένων και των

παιδιών, η κοινωνία θα μπορέσει σταδιακά να υπερνικήσει την φτώχεια, την ελλιπή εκπαίδευση ή την καταναγκαστική παιδική εργασία.

Τύποι παιδικής εργασίας

Η UNICEF εντοπίζει επτά μείζονες τύπους παιδικής εργασίας, οι οποίοι είναι: η εσωτερική (οικιακή), η εξαναγκαστική και δεσμευμένη εργασία, εμπορική σεξουαλική εκμετάλλευση, η εργασία σε βιομηχανίες και φυτείες, η εργασία στο δρόμο, η εργασία για την οικογένεια και η εργασία των κοριτσιών (UNICEF, 1996). Η Δ.Ο.Ε. χωρίζει την παιδική εργασία σε ορατή: εργασία στο δρόμο κ.α. και αόρατη: οικιακοί βοηθοί, γεωργικοί εργάτες κ.α. (I.L.O., 1996). Επίσης, η Δ.Ο.Ε. κάνει διάκριση ανάμεσα στα παιδιά που εργάζονται σε τυπικές ή άτυπες μορφές εργασίας. Ο πρώτος τύπος χαρακτηρίζει εκείνες τις μορφές της παιδικής εργασίας που είναι νόμιμες. Η άτυπη και μη θεσμικά ρυθμισμένη μορφή παιδικής εργασίας αποτελείται από τις ακόλουθες εργασίες: ταπητουργία, αλιεία, βιομηχανία του σεξ, πώληση αγαθών, καθώς και επαιτεία στους δρόμους (Teferra et al., 1997).

Στη συνέχεια της παρούσας μελέτης θα ακολουθήσουμε την κατηγοριοποίηση της Δ.Ο.Ε. (2002) και θα δώσουμε κάποια στοιχεία και περιγραφές για τον κάθε τύπο παιδικής εργασίας. Σύμφωνα με την Δ.Ο.Ε. (2002), το μεγαλύτερο ποσοστό παιδιών που εργάζεται, απασχολείται στον τομέα της γεωργίας. Όπως αναφέρει η Δ.Ο.Ε. (2002) παρότι η απασχόληση των παιδιών στην γεωργία μπορεί όντως να είναι χρήσιμη για την κοινωνικοποίηση των παιδιών, σε πολλές χώρες εντούτοις, η πραγματικότητα είναι πολύ σκληρή, αφού σε αρκετές περιπτώσεις συνεπάγεται ατελείωτες ώρες κοπιαστικής δουλειάς και συχνά έκθεση των παιδιών σε επικίνδυνες χημικές και νευροτοξικές ουσίες. Αναφορικά με το φύλο φαίνεται ότι τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια συμμετέχουν εκτελώντας διαφορετικές εργασίες ενώ δεν είναι σπάνιες και οι περιπτώσεις υποχρεωτικής εργασίας λόγω οικογενειακού χρέους (δουλοπαροικία). Περιοχές με ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά παιδιών που εργάζονται στη γεωργία είναι η Ινδία, το Μπαγκλαντές, η Κένυα, το Μεξικό, η Βραζιλία, Δυτική Αφρική. Στις Η.Π.Α. αξίζει να επισημάνουμε ότι ενώ τα ποσοστά είναι σαφώς χαμηλότερα από τις προαναφερθείσες περιοχές, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού

των παιδιών που εργάζονται απασχολούνται στη γεωργία όπου παρουσιάζεται και το υψηλότερο ποσοστό εργατικών ατυχημάτων στα παιδιά για τη χώρα αυτή.

Επόμενος τομέας παιδικής εργασίας είναι η αλιεία. Τα παιδιά φαίνεται ότι συμμετέχουν κυρίως σε αλιεία μικρής κλίμακας όπου και η συμμετοχή τους κρίνεται ως ιδιαίτερα επικίνδυνη. Στο Ελ Σαλβαδόρ η εργασία τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια ξεκινάει πολύ πριν τα 10 έτη. Οι Φιλιππίνες είναι μια ακόμη χώρα με υψηλά ποσοστά συμμετοχής παιδιών στην αλιεία. Ωστόσο, αναφορικά με την αλιεία φαίνεται να υπάρχει μια διάκριση ως προς το φύλο, αφού τα αγόρια τείνουν να απασχολούνται άμεσα στην αλιεία ενώ τα κορίτσια και οι γυναίκες τείνουν να ασχολούνται με την πώληση ή την επεξεργασία (Δ.Ο.Ε., 2002).

Ένας ιδιαίτων τύπος παιδικής εργασίας είναι η εργασία στην αστική παραοικονομία ή όπως αλλιώς λέγεται τα παιδιά του δρόμου. Η συγκεκριμένη μορφή εργασίας έχει χαρακτηριστεί ως η πιο ορατή μορφή παιδικής εργασίας, αφού όλες οι άλλες μορφές εργασίας τείνουν να περνούν σχετικά απαρατήρητες από το γενικό πληθυσμό. Όπως αναφέρει η Ρήγα (2003), στις αστικές περιοχές της Ελλάδας αλλά και στην επαρχία υπάρχουν σήμερα μεγάλοι αριθμοί παιδιών που αντιμετωπίζουν θέματα επιβίωσης και αναγκάζονται να αναλάβουν τα ίδια την ευθύνη για την κάλυψη των βασικών τους αναγκών. Τα περισσότερα από αυτά τα παιδιά εργάζονται ως μικροπωλητές στους δρόμους ή καταφεύγουν στην επαιτεία προκειμένου να επιβιώσουν τα ίδια ή να συνεισφέρουν στην επιβίωση της οικογένειας (Ρήγα, 2003). Ειδικότερα η επαγγελματική δραστηριότητα αυτών των παιδιών είναι μικροπωλητές, γυαλιστές παπουτσιών, καθαριστές παρ μπιρζ, ρακοσυλέκτες, συλλέκτες φαγώσιμων από σκουπίδια, αχθοφόροι, εργασία σε μικροεπιχειρήσεις όπως ταπητουργεία, συνεργεία αυτοκινήτων, εργαστήρια παρασκευής τροφίμων κ.α. (Δ.Ο.Ε., 2002). Τα «παιδιά των δρόμων» συχνά προέρχονται από κοινωνικές αποκλεισμένες ομάδες (Ρομά, εθνικές μειονότητες κ.α.) και πιστεύεται ότι ο αυξημένος αριθμός τους αντανάκλα κοινωνικές ανακατατάξεις και κρίσεις. Η μειονοτική ομάδα των Ρομά εμφανίζει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ως προς την παιδική εργασία σε σχέση με τις άλλες μειονότητες στην Ελλάδα. Ως προς το φύλο φαίνεται ότι στα «παιδιά του δρόμου» συναντούμε συχνότερα αγόρια απ' ότι κορίτσια. Η συντριπτική πλειοψηφία

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

των παιδιών αυτών δηλώνει ότι βρίσκονται στους δρόμους κι «εργάζονται» όλη σχεδόν την ημέρα, με αρκετά από αυτά, να εργάζονται και τη νύχτα και εκτός μικρών εξαιρέσεων. Τα περισσότερα από αυτά τα παιδιά έχουν περιορισμένες φιλοδοξίες κι όνειρα για το μέλλον τους που προκύπτουν από το αίσθημα ανασφάλειας και φόβου που νοιώθουν, καθώς επίσης διακατέχονται από την αίσθηση ότι βρίσκονται προσωρινά στην Ελλάδα (UNICEF, 2000).

Σύμφωνα με την UNICEF (2000), το φαινόμενο της εργασίας παιδιών στο δρόμο, στην Ελλάδα, οξύνθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '80 με αρχές '90, ως απόρροια του ανοίγματος των συνόρων στις βαλκανικές χώρες. Σε 5.800 υπολογίζονται περίπου τα παιδιά στην Ελλάδα που ζουν και εργάζονται το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας τους στους δρόμους. Τα παιδιά αυτά είναι από 2 έως 15 ετών, ελληνόπουλα και μετανάστες που αποφέρουν κατά τις συντηρητικότερες εκτιμήσεις περίπου 1 δισεκατομμύριο δραχμές (~3 εκατομμύρια ευρώ) το μήνα στους «εργοδότες» τους (UNICEF, 2000). Στη συνέχεια, όπως επισημαίνει η Λιοφάγου (2008), ύστερα από την λήψη κάποιων μέτρων, όπως αστυνόμευση και ευαισθητοποίηση των πολιτών, ο αριθμός αυτός μειώθηκε.

Σε έρευνα που έχει γίνει για τις αναπαραστάσεις των Ελλήνων για τα παιδιά του δρόμου μέσα από την ψυχοδυναμική οπτική του Εγω-Οικολογικού μοντέλου, τα παιδιά του δρόμου αναπαριστώνται: *ως «φτωχά», «αρπαχτικά ζώα» που «βιώνουν τον αγώνα για την επιβίωση» είναι «δυστυχημένα», «ταλαιπωρημένα», «αξιολύπητα» (Ρήγα, 2003 σελ. 76).* Τα παιδιά του δρόμου εμφανίζονται επίσης *ως αξιολύπητοι Άλλοι, θύματα, κατώτεροι Εαυτοί, εξαιτίας μια επίθεσης διαφόρων κοινωνικών δυνάμεων, υφίσταται καταπίεση και εκμετάλλευση και προκαλεί συναισθήματα οίκτου και ευαισθητοποίησης* (Ρήγα, 2003, σελ.90). Παράλληλα με τα παραπάνω, αναδύονται και αμφιθυμικές αναπαραστάσεις που τοποθετούν τα παιδιά των δρόμων στη θέση του εχθρικού άλλου, ως πηγή απειλής στο βαθμό που μπορεί να εκμεταλλευθεί τον Εαυτό και να τον καταστήσει εχθρό των προθέσεων του.

Σε έρευνα που έγινε από την Κάπα Research για το ελληνικό τμήμα της UNICEF σε γενικό πληθυσμό, τσιγγάνους και μετανάστες προέκυψε ότι το 45,4%

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

κρίνει πιο ευάλωτα στην παιδική κακοποίηση τα παιδιά των μεταναστών – προσφύγων, το 31,1% τα παιδιά των διαλυμένων οικογενειών και 14,8% τα παιδιά των Ρομά (UNICEF, 2001).

Αναφορικά με τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν τα παιδιά του δρόμου η Ρήγα κάνει μια ανασκόπηση για τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν και οι οποίοι επιγραμματικά είναι: χρήση ουσιών, συμμετοχή ως «βαποράκια» για διακίνησης ναρκωτικών, βία - κακοποίηση υπό όρους εργασιακής εκμετάλλευσης από προαγωγούς και νονούς της νύχτας, βία και κακοποίηση από την ίδια την οικογένεια, έκθεση σε μολυσματικές ασθένειες και σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα καθώς και παραβατικότητα - εγκληματικότητα (Καθημερινή 1995 στο Ρήγα 2003. Μαλακά - Ζαφειρίου, 1994). Σύμφωνα με την έρευνα της UNICEF (2001), οι μεγαλύτεροι κίνδυνοι που αντιμετωπίζουν τα εργαζόμενα παιδιά των δρόμων στην Ελλάδα είναι η σύλληψη από την αστυνομία, η βία, ο τραυματισμός, οι μεταδιδόμενες ασθένειες, η σεξουαλική κακοποίηση και ο θάνατος.

Ένας ακόμα τύπος παιδικής εργασίας είναι η παιδική εργασία στη μεταποίηση. Στις επιχειρήσεις αυτές περιλαμβάνεται ένα ευρύ φάσμα από υφαντουργίες, μονάδες παραγωγής ενδυμάτων και υποδημάτων, μέχρι επιχειρήσεις πυροτεχνημάτων και σπέρτων. Είναι σαφές ότι σε αρκετές από αυτές τις μεταποιητικές ή παραγωγικές διαδικασίες τα παιδιά εκτίθενται σε ιδιαίτερα επικίνδυνες καταστάσεις είτε λόγω των τοξικών προϊόντων που χρησιμοποιούνται (π.χ. αρωματικά ξυλάκια στην Ινδία) είτε λόγω της επικινδυνότητας των πρώτων υλών που χρησιμοποιούνται (π.χ. πυροτεχνήματα στην Κίνα). Χώρες στις οποίες έχουμε σχετικά υψηλή συμμετοχή στην παιδική εργασία μεταποίησης είναι η Κίνα, η Ινδία το Πακιστάν, αλλά και ευρωπαϊκές χώρες όπως η Πορτογαλία (υποδηματοποιία), η νότια Ιταλία (βιομηχανικά/κατασκευαστικά εργαστήρια) και η Ισπανία (υποδηματοποιία) (Δ.Ο.Ε., 2002).

Σημαντικός τομέας της παιδικής εργασίας και για την χώρα μας, ακόμα κι αν δεν υπάρχουν αξιόπιστες καταγραφές, είναι η παιδική εργασία στον τουρισμό. Ειδικότερα, παιδιά ασκούν μια πληθώρα εργασιών που έχουν να κάνουν με τις

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

βιομηχανίες των ξενοδοχείων και την τροφοδοσία. Ωστόσο, αξίζει να επισημάνουμε ότι ανάλογα με το επίπεδο της φτώχειας και τους καταναλωτικούς πειρασμούς, παιδιά συχνά επιστρατεύονται σε τομείς παραοικονομίας που στηρίζουν την οικονομία του τουρισμού, όπως πορνεία. Σε συνδυασμό, με την έντονη οικονομική εκμετάλλευση των παιδιών (χαμηλές αμοιβές, εργασία τη νύχτα) που παρατηρείται στον χώρο της τουριστικής οικονομίας τα περισσότερα παιδιά να αναγκάζονται να εμπλακούν σε περισσότερα από ένα επαγγέλματα.

Η εργασία παιδιών σε παροχή υπηρεσιών οικιακών βοηθών είναι ένας ακόμα τύπος της παιδικής εργασίας που συνδέεται σε μεγάλο βαθμό και με την ιστορικότητα της παιδικής εργασίας, όπως έχουμε περιγράψει και πιο πάνω. Παρότι, ο αριθμός των παιδιών που απασχολούνται ως οικιακοί βοηθοί είναι τεράστιος, εντούτοις αποτελεί μια αφανή ή συγκαλύψιμη μορφή εργασία που είναι εξαιρετικά δύσκολο να χαρτογραφηθεί και να αναλυθεί. Αυτός ο τύπος παιδικής εργασίας φαίνεται ότι είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την σωματεμπορία/ δουλεμπόριο, τόσο μέσα από την οπτική της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής μετανάστευσης. Το ηλικιακό εύρος των παιδιών φαίνεται να είναι από 12 έως 17 ετών και ως προς το φύλο, τα κορίτσια τείνουν να επικρατούν σε αυτή την μορφή απασχόλησης (Δ.Ο.Ε., 2002).

Η εργασία σε κατασκευές, ορυχεία και λατομεία είναι ένας ακόμα ιδιαίτερα επικίνδυνος εργασιακός χώρος για παιδιά. Η παιδική εργασία σε αυτούς τους χώρους φαίνεται ότι συνδέεται ιδιαίτερα με σχολική διαρροή και με τραυματισμούς. Πολύ συχνά παιδιών οικοδόμων ή εργατών σε αντίστοιχες εργασίες εμπλέκονται στην πατρική ή μητρική εργασία, ακόμα κι αν ασκούν βοηθητικές εργασίες. Ως απόρροια των παραπάνω τα παιδιά αυτά κινδυνεύουν να τραυματιστούν, να πεθάνουν ή να μείνουν ανάπηρα από πτώσεις, να πάθουν σημαντικές βλάβες από τη μεταφορά βαριών φορτίων, να εκτεθούν σε σκόνη ή σε χημικές ουσίες, καθώς επίσης και διάφορες άλλες βλάβες που μπορεί να σχετίζονται τόσο με τα μεταλλεύματα που εξορύσσονται όσο και με τη διαδικασία εξόρυξης. Χώρες που εμφανίζουν υψηλά ποσοστά παιδικής εργασίας σε αυτόν τον τομέα είναι χώρες της Αφρικής (π.χ. Μαγαδασκάρη, Ενωμένη Δημοκρατία της Τανζανίας), της Λατινικής Αμερικής (π.χ. Περού) και της Ασίας.

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

Ιδιάζουσες μορφές παιδικής εργασίας είναι οι εργασίες που εξ ορισμού εντάσσονται στις άνευ όρων - χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας όπως δουλεμπόριο παιδιών, προσωπική δουλειά λόγω χρέους, καταναγκαστική επιστράτευση παιδιών σε πολεμικές συρράξεις, εμπορική σεξουαλική εκμετάλλευση και η συμμετοχή σε παράνομες δραστηριότητες. Οι χειρίστες μορφές εργασίας μπορεί να οφείλονται είτε στον τύπο της δουλειάς καθαυτό, είτε στην εργασιακή πρακτική που ακολουθείται στη συγκεκριμένη δουλειά που απαιτείται από το παιδί, είτε μπορεί να είναι ένας συνδυασμός και των δύο προαναφερθέντων διαστάσεων. Στις περιπτώσεις της προσωπικής δουλειάς λόγω χρέους υπάρχουν δύο συχνά ενδεχόμενες καταστάσεις. Στην πρώτη περίπτωση οι γονείς δεσμεύονται να πληρώσουν το χρέος δουλεύοντας οι ίδιοι είτε δίνουν ως εγγύηση τις εργασίες των παιδιών τους. Σε κάθε περίπτωση αυξάνει σε σημαντικό βαθμό η ευαλωτότητα των παιδιών είτε γιατί τους επιβάλλουν καταναγκαστική εργασία, είτε επειδή στερούνται τους γονείς τους και είναι στο έλεος του εκάστοτε γαιοκτήμονα – εργοδότη (Δ.Ο.Ε., 2002).

Σε κάθε περίπτωση, η προσωπική δουλειά λόγω χρέους συνδέεται σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό με την εμπορία παιδιών και την οικονομική τους εκμετάλλευση. Σε φτωχές αγροτικές περιοχές είτε μεσολαβούν κάποιοι μεσίτες, είτε τα ίδια τα παιδιά αποφασίζουν να φύγουν από το σπίτι. Πολύ συχνά όσα παιδιά καταλήγουν σε εργασίες εμπορικής σεξουαλικής εκμετάλλευσης ή σε καταναγκαστική εργασία οικιακών βοηθών, δεν μαθαίνουν ποτέ το ύψος του δανείου ενοικίασης ή πώλησης από τους γονείς τους, ενώ παράλληλα αγνοούν τους όρους αποπληρωμής. Η ηλικία, στον τομέα της εμπορικής σεξουαλικής εκμετάλλευσης έχει σημαντικό ρόλο αναφορικά με το ότι, όσο πιο μικρό είναι ένα παιδί τόσο πιο απίθανο είναι να δραπετεύσει. Αναφορικά με το φύλο, τα αγόρια φαίνεται ότι κυριαρχούν σε καταναγκαστικές εργασίες σε πολεμικές συρράξεις, ενώ τα κορίτσια τείνουν να κυριαρχούν στον τομέα της σεξουαλικής εκμετάλλευσης και ως οικιακοί βοηθοί. Σύμφωνα με στοιχεία της Δ.Ο.Ε. (2002), η εμπορία παιδιών αποτελεί μια επιχείρηση με κέρδη που ξεπερνούν το ένα δις δολάρια και παράλληλα η εκτίμηση είναι ότι τα θύματα φτάνουν το 1,2 εκατομμύρια παιδιά στο κόσμο, ανά έτος. Στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης και της εύκολης και γρήγορης μετακίνησης, είναι σαφές ότι η

εμπορία παιδιών συνδέεται στενά με το διεθνές οργανωμένο έγκλημα και με ένα πλέγμα μετακινήσεων και λαθρομετανάστευσης.

Αναφορικά με την καταναγκαστική επιστράτευση παιδιών φαίνεται ότι εν όψει των τεχνολογικών αλλαγών (σύγχρονα ελαφρά όπλα), τα παιδιά αποτελούν μια ελκυστική λύση είτε ως μαχητές είτε ως μεταφορείς όπλων και πυρομαχικών. Σε αυτό τον τύπο εργασίας, φαίνεται ότι συμμετέχουν τόσο αγόρια όσο και κορίτσια, ασκώντας παράλληλα πλήθος διαφορετικών εργασιών, μεταξύ άλλων και καταναγκαστικών σεξουαλικών υπηρεσιών σε ενήλικους στρατιώτες. Σε κάθε περίπτωση τραύματα που υφίστανται τα παιδιά είναι ακραία.

Η διαδικασία στρατολόγησης ποικίλει. Άλλα παιδιά τα απαγάγουν άλλα τα αναγκάζουν να γίνουν στρατιώτες και άλλα προέρχονται οικειοθελώς δελεασμένα από διάφορα κίνητρα (άτυπη εκπαίδευση, μισθοί, πρόσβαση σε ψυχοτρόπες ουσίες). Συχνά, το «επάγγελμα» του στρατιώτη είναι η μόνη δυνατότητα για παιδιά που ανήκουν σε τρωτές, περιθωριακές ομάδες. Τέλος, αναφορικά με αυτό το είδος εργασίας, σε κάποιες περιπτώσεις η επιστράτευση παιδιών σχετίζεται με θρησκευτικές όψεις και πάλη για αυτοδιάθεση (Δ.Ο.Ε., 2002).

Ειδική μνεία θα κάνουμε στην εμπορική σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών. Η ζήτηση για σεξ αυξάνει παγκοσμίως την παιδική εμπορία για σεξουαλικούς σκοπούς, ενώ παράλληλα η φτώχεια, η βία στο σπίτι, η κακοποίηση, οι έμφυλες και διαφυλικές διακρίσεις, η χαλάρωση ηθικών αξιών και η ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον καθιστούν τα παιδιά όλο και πιο ευάλωτα (Εκστρατεία, 2010). Η εμπορική σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών είναι άμεσα συνυφασμένη με το trafficking.

Σύμφωνα με τον Ο.Η.Ε. (2000) το trafficking ορίζεται ως στρατολόγηση, μεταφορά, μετακίνηση, υπόθαλψη και παραλαβή ανθρώπων με παράνομα μέσα όπως απειλή, εκβιασμός, χρήση σωματικής ή ψυχολογικής βίας, απαγωγή, απάτη, εξαπάτηση, εκμετάλλευση δύναμης και θέσης του θύτη, αδυναμίας του θύματος, λήψη ή προσφορά χρημάτων ή ανταλλαγμάτων για να επιτευχθεί ο σκοπός που είναι να έχει ένα άτομο (θύτης) πλήρη έλεγχο του άλλου ατόμου (ατόμου) με σκοπό την

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

εκμετάλλευσή του. Η εκμετάλλευση περιλαμβάνει τουλάχιστον, την εκμετάλλευση μέσω πορνείας, ή άλλων μορφών σεξουαλικής εκμετάλλευσης, την αναγκαστική παροχή εργασίας ή υπηρεσιών, την δουλεία, ή την άσκηση πρακτικών παρόμοιων με τη δουλεία και την αφαίρεση οργάνων (Ο.Η.Ε., 2000).

Τα παιδιά υποκύπτουν στις ερωτικές ορέξεις των ενηλίκων είτε με πειθώ είτε απειλούμενα είτε με τη βία. Οι ολέθριες συνέπειες της σεξουαλικής εκμετάλλευσης των παιδιών τόσο σε ψυχολογικό όσο και σε σωματικό επίπεδο (σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα, εκτρώσεις, σωματική βία, κακοποίηση από πελάτες), έχουν ως απόρροια την απώλεια του αυτοσεβασμού, την εμφάνιση ή και επιδείνωση ποικίλων σωματικών και ψυχικών ασθενειών, στειρότητα, χρήση ψυχοτρόπων ουσιών και μέχρι και θάνατο (Δ.Ο.Ε, 2002).

Μια εκτίμηση για την Ελλάδα είναι ότι 40.000 γυναίκες και παιδιά, κυρίως ηλικίας 12 έως 25 ετών, είναι θύματα εμπορίας στην Ελλάδα κάθε χρόνο με σκοπό την πορνεία (Ομπρέλα, 2010). Ωστόσο, ο αριθμός των αναγνωρισμένων θυμάτων είναι ιδιαίτερα χαμηλός και αυτό μάλλον έχει να κάνει με περισσότερα αίτια που έχουν να κάνουν τόσο με τη διαδικασία αναγνώρισης ενός θύματος trafficking όσο και με τη δυνατότητα για αποκατάσταση, φιλοξενία, επαναπατρισμό κ.α.. Ειδικότερα μεταξύ 2003 και 2007 έχουν αναγνωριστεί 24 παιδιά θύματα εμπορίας για σεξουαλικούς σκοπούς (Ομπρέλα, 2001). Η εμπορία ανθρώπων με σκοπό την καταναγκαστική πορνεία έχει δεκαπλασιαστεί την τελευταία δεκαετία.

Στη συνέχεια παραθέτουμε εν συντομία μια σύντομη αφήγηση ενός ανήλικου θύματος trafficking από τις συνεντεύξεις που έκανε η Μπότση (2011) σε θύματα από την Αιθιοπία.

Γεννήθηκα στην Addis-Abeba, μεγάλωσα σε ένα ορφανοτροφείο. Ήμουν πριν το ορφανοτροφείο σε μια κυρία ως υπηρέτρια · ήμουν μικρή πολύ φτωχή και από μικρή δεν ξέρω πολλά γράμματα. Μετά την αλλαγή της κυβέρνησης όσες κοπέλες ήμασταν στο ορφανοτροφείο, μας έστειλαν στη Βηρυτό. Ήμουν 17 ετών. Μόλις φτάσαμε μας πήραν τα διαβατήρια. ... Ήρθε ο αστυνομικός και με πήρε και με πήγε μέσα. Είχε έρθει ένα ζευγάρι και τους παρέδωσε το διαβατήριό μου και με υπέδειξε. Με πήγαν στο σπίτι τους

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

... σχεδόν όλη μέρα και όλη νύχτα με βίαζε ο άντρας της. Μπορώ μόνο να πω ... ότι ήμουν 4 χρόνια ... Μου έδινε όμως περίπου γύρω στα 100 ευρώ ... αυτός με έκανε να κάνω πράγματα που δεν μου άρεσαν [κλαίει]. Ήμουν παρθένα όταν πήγα, μετά με έκανε ... με το ζόρι με ανάγκαζε να κάνω.

Στα πλαίσια της ευαισθητοποίησης των Αμερικάνων πολιτών ο πρόεδρος των Η.Π.Α. Ομπάμα (2011) ονόμασε τον πρώτο μήνα του 2011 μήνα Πρόληψης για την Εθνική Δουλεία, Διακίνηση και Οικονομική εκμετάλλευση των ανθρώπων (Slavery and Human Trafficking Prevention Month) και κάλεσε του Αμερικάνους να ενδιαφερθούν και να επιμορφωθούν για το μείζων κοινωνικό πρόβλημα του trafficking (Obama, 2011).

Κάνοντας μια αναφορά για το φαινόμενο στην Ευρώπη, εκτός από την Αφρική, η πλειοψηφία των θυμάτων προέρχεται από χώρες της Ασίας και της Ανατολικής Ευρώπης. Η Αλβανία αποτελεί βασικό δρόμο εμπορίας ανθρώπων. Η Βοσνία Ερζεγοβίνη και το Κόσοβο αποτελούν συχνά χώρα προορισμού αποστολής αλλά και διαμετακόμισης. Οι προέλευση των θυμάτων είναι κυρίως από την Αλβανία, χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, το Κουρδιστάν, την Τουρκία, τη Σρι Λάνκα, Ταϊβάν κ.α.. Η σύσταση των ομάδων διακίνησης είναι 6-8 άτομα με χαλαρούς δεσμούς ώστε να μπορούν να συνδεθούν αλλά και να διαλυθούν εύκολα αλλά παράλληλα διατηρούν δεσμούς με οργανωμένες εγκληματικές ομάδες άλλων χωρών, διαθέτουν καταλύματα κοντά σε σύνορα και έχουν γνώσεις αναφορικά με τη διέλευση στα σύνορα. Οι διακινητές τείνουν να κερδίζουν την εμπιστοσύνη των θυμάτων, τα οποία συχνά είναι ίδιας εθνικότητας με αυτούς με υποσχέσεις γάμου, δουλειάς και καλύτερης ζωής ενώ παράλληλα για την μεταφορά θυμάτων φροντίζουν να προμηθεύουν τα θύματα με γνήσια ταξιδιωτικά έγγραφα ώστε να διέρχονται τα σύνορα νομότυπα (Γιωτάκος & Τσιλιάκου, 2008). Ο Kara (2009), επισημαίνει ότι η σεξουαλική σκλαβιά είναι η πιο επικερδής παραλλαγή της πορνείας, πόσο μάλλον όταν ο πληθυσμός στόχος είναι παιδιά που λόγω της ηλικίας τους βρίσκονται σε μια ακόμα πιο ευάλωτη θέση. Παράλληλα με την μεγάλη ευθύνη που έχουν οι διακινητές θα πρέπει να επισημάνουμε ότι αν δεν υπήρχε ζήτηση δεν θα υπήρχε και προσφορά. Συνεπώς μέρος της ευθύνης για την σεξουαλική εκμετάλλευση έχουν τα άτομα που

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

ζητούν αντίστοιχες υπηρεσίες, αλλά και ολόκληρης η κοινωνία που κλείνει τα μάτια στα αντίστοιχα φαινόμενα.

Κίνδυνοι – ατυχήματα και παιδική εργασία

Όταν αναφερόμαστε σε παιδική εργασία σε αντίθεση με την οπτική για τους ενήλικες όπου εξετάζονται αποκλειστικά θέματα που έχουν να κάνουν με τις άμεσες συνθήκες εργασίας, θα πρέπει να συνεξετάσουμε πολλούς παράγοντες που αποτελούν είτε απειλές είτε επιβαρυντικούς παράγοντες για την σωματική- βιολογική, γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών (Bequele & Myers, 1995. Forastieri, 2002. I.L.O., 1996. W.H.O. , 1987).

Κάποιοι γνωστοί κίνδυνοι για την οικιακή εργασία των παιδιών είναι η φυσική και η σεξουαλική κακοποίηση, ο υποσιτισμός, η κόπωση εξαιτίας πολλών ωρών εργασίας, οι αυξημένες ευθύνες για την ανατροφή παιδιών παρά του γεγονότος ότι τα ίδια είναι ακόμα παιδιά, η ανύψωση βαριών φορτίων που οδηγούν σε προβλήματα στη μέση - πλάτη, προβλήματα στα γόνατα όπως θυλακίτιδες και τενοντίτιδες, εγκαύματα, δερματίτιδες και έκθεση σε μολυσματικές ασθένειες.

Οι κίνδυνοι για τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο, όπως έχουμε επισημάνει και πιο πριν, συνίστανται στον αυξημένο κίνδυνο για αυτοκινητιστικά ατυχήματα, για πτώσεις και τραυματισμούς, έκθεση σε ακραίες καιρικές συνθήκες (είτε κρύο είτε ζέστη), έκθεση σε δυνατούς θορύβους, έκθεση σε μεγάλες ποσότητες μονοξειδίου του αζώτου από τα καυσαέρια των οχημάτων, έκθεση σε βίαιες και εγκληματικές δραστηριότητες, κίνδυνος να τα χτυπήσουν και να τα παρενοχλήσουν, κίνδυνος να ξεκινήσουν να χρησιμοποιούν ψυχοτρόπες ουσίες και τέλος ευαλωτότητα στο να πέσουν θύματα εμπορικής διακίνησης και εκμετάλλευσης (trafficking).

Εν γένει, οι κίνδυνοι για την υγεία εργαζόμενων παιδιών περιλαμβάνουν την έκθεση σε περιβαλλοντικούς παράγοντες, σε παράγοντες που αφορούν εργασιακές δεξιότητες και περιορισμούς και ψυχολογικούς παράγοντες (W.H.O., 1987). Δεδομένου ότι τα μηχανήματα και τα εργαλεία στο χώρο εργασίας δεν έχουν κατασκευαστεί ειδικά για παιδιά ή με την οπτική ότι θα χρησιμοποιηθούν και από παιδιά, είναι φυσικό να αυξάνει η ευαλωτότητα των παιδιών σε ποικίλους

εργασιακούς κινδύνους συμπεριλαμβανομένης της έκθεσης σε χημικές τοξικές ουσίες, θερμότητα, θόρυβο και ακτινοβολία (Dunn et al., 1998., Δ.Ο.Ε., 2002).

Ψυχική Υγεία

Στη συνέχεια της παρούσας μελέτης, θα ανασκοπήσουμε κάποιες από τις βασικότερες μελέτες αναφορικά με την παιδική εργασία και την ψυχική υγεία. Μια μελέτη στην Αφρική σε 500 παιδιά 5 έως 15 ετών εντόπισε ότι επιπολασμός των ψυχιατρικών διαταραχών για τα παιδιά που συμμετέχουν σε εργασία ήταν 15% και μάλιστα 2/3 των διαταραχών ήταν συναισθηματικές διαταραχές και διαταραχές διαγωγής (Abiodun, 1993). Ωστόσο, αξίζει να επισημάνουμε ότι τα ευρήματα είναι ελλιπή, αμφισβητήσιμα και βασίζονται ερωτηματολόγια διαλογής ή ποιοτικά δεδομένα και όχι διαγνωστικές αξιολογήσεις (Fekadu et al., 2006). Ακόμα και η τελευταία έκδοση της Δ.Ο.Ε. για την παιδική εργασία δεν δίνει στοιχεία για την συνάφεια των ψυχιατρικών διαταραχών με την καταναγκαστική εργασία, καθώς επίσης και τη σχέση της τόσο με παράγοντες επικινδυνότητας ανάλογα με τους τύπους της παιδικής κακοποίησης αλλά ούτε και προστατευτικούς παράγοντες που πιθανόν έχουν να κάνουν τόσο με το πλαίσιο (θεωρία ψυχικής ανθεκτικότητας - resiliency) όσο και με την προσωπικότητα – ενδοπροσωπικό έλεγχο (θεωρία ψυχικής σκληραγωγίας - hardiness).

Μια μελέτη στη Βραζιλία έδειξε ότι υπάρχουν τρεις φορές περισσότερες πιθανότητες να εμφανίζουν συμπεριφορικά προβλήματα σε παιδιά που εργάζονται σε σύγκριση με τα παιδιά της ομάδας ελέγχου που δεν εργάζονταν (Benvegna et al., 2005). Προς την ίδια κατεύθυνση σε μια μελέτη στην Ιορδανία προέκυψαν υψηλότεροι δείκτες στην περιστασιακή χρήση ψυχοτρόπων ουσιών σε παιδιά που εργάζονταν σε σύγκριση με αυτά που δεν εργάζονταν (Hawamdeh et al., 2001). Εντούτοις, μια έρευνα στο Λίβανο δεν εντόπισε διαφορές στην ψυχική υγεία των εργαζόμενων παιδιών και την ομάδα ελέγχου (Nuwayhid et al., 2005). Ο Woodhead (2004), έχει δώσει μια περιγραφή ψυχοκοινωνικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα παιδιά που εργάζονται βασιζόμενος κυρίως στην ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και από εκτεταμένες έρευνες πεδίου που έχει κάνει στην Αφρική και τη Ασία. Οι περιγραφές και οι αφηγήσεις των υποκειμένων της μελέτης ταιριάζουν σε ένα εύρος

ψυχοπαθολογίας που συχνά ομαδοποιούνται ως διαταραχές εσωτερίκευσης (με συναισθηματικά και αγχώδη συμπτώματα) παρά σαν διαταραχές εξωτερίκευση (με συμπτώματα διαγωγής και διασπαστικής συμπεριφοράς). Οι διαταραχές εσωτερίκευσης, ωστόσο είναι πιο πιθανό να αυτό-αναφερθούν από τα ίδια τα παιδιά ενώ είναι πιο δύσκολο να εντοπιστούν μέσα από τις καταγραφές – αξιολογήσεις εκπαιδευτικών και γονέων, ενώ αντίθετα οι διαταραχές εξωτερίκευσης είναι πιο πιθανόν να ανιχνευθούν από εκπαιδευτικούς και γονείς καθώς επίσης τείνουν να υποαναφέρονται από τα ίδια τα παιδιά (Bird et al., 1982. Herjanic et al., 1975).

Οι παραπάνω μελέτες σε καμία περίπτωση δεν είναι διπλά τυχαιοποιημένες και θα πρέπει να τις εξετάσουμε με ιδιαίτερο σκεπτικισμό αφού πρώτα εξετάσουμε τόσο την διαδικασία της δειγματοληψίας, την εγκυρότητα (ευαισθησία – ακρίβεια) και την αξιοπιστία των μέσων αξιολόγησης.

Προσπάθεια εκτίμησης του επιπολασμού της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα.

Είναι σαφές ότι κανένας από τους διαθέσιμους δείκτες που έχουμε για το επιπολασμό της παιδικής εργασίας είτε σε παγκόσμιο είτε σε εθνικό επίπεδο δεν είναι παρά στατιστικές προβολές και εκτιμήσεις και σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι αποτελούν έγκυρους και αξιόπιστους δείκτες για πολλούς λόγους.

Είναι σαφές ότι στις μελέτες οι εργοδότες συνήθως δεν είναι διατεθειμένοι να αναφέρουν ότι έχουν προσλάβει παιδιά, επειδή η παιδική εργασία είτε είναι παράνομη είτε ακόμα κι αν υπάρχουν νομικές διατάξεις (π.χ. άνω των 15 ετών) θα πρέπει να εμπλακούν διάφοροι ελεγκτικοί μηχανισμοί που προφανώς δεν συμφέρουν τους εργοδότες. Ένας ακόμα παράγοντας που δυσχεραίνει την καταγραφή της παιδικής εργασίας έχει να κάνει με την έντονη κινητικότητα που εμφανίζουν κάποιες μορφές παιδικής εργασίας (παιδιά που εργάζονται στο δρόμο, μικροπωλητές σε πλατείες κτλ). Σύμφωνα με έρευνες που έχουν γίνει από τη Δ.Ο.Ε. η εκτίμηση είναι ότι περίπου 250 εκατομμύρια παιδιά από τα 2 δισεκατομμύρια παιδιά στον κόσμο είναι εργαζόμενα παιδιά (Bequele & Boyden, 1988. I.L.O., 1996. Δ.Ο.Ε., 2002. IPEC 1994). Μια ακόμα πιο πρόσφατη μελέτη έδειξε ότι υπάρχουν 167 εκατομμύρια

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

εργαζόμενα παιδιά ηλικίας μεταξύ 5-14 ετών (I.L.O., 2006). Επίσης, εκτιμάται ότι το 90% του κόσμου παιδιών που εργάζονται ότι είναι στην Αφρική, την Ασία και τη Λατινική Αμερική (I.L.O., 1996).

Αναφορικά με την Ελλάδα όπως επισημαίνει η Λιοφάγου (2008), η παιδική εργασία είναι στο περιθώριο της έρευνας στη χώρα μας γιατί το στοίχημα της μείωσης της ανεργίας αποτελεί κορυφαίο θέμα για την πολιτική ατζέντα και εντέχνως αποφεύγεται η φόρτισή της από «γκρίζες» εργασιακές ζώνες. Πόσο μάλλον σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης όπου ήδη έχουν αρχίσει να αυξάνουν σε σημαντικό βαθμό και οι απολύσεις προσωπικού ενώ παράλληλα μειώνονται δραματικά οι νέες προσλήψεις.

Οι διαθέσιμοι δείκτες από το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, για ανήλικους 15-19 ετών, θα λέγαμε ότι αποτελούν μόνο τη μύτη της κορυφής του παγόβουνου. Σύμφωνα με την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού η εργασία παιδιών και νέων από 15 έως 24 ετών από 26,5% το 2005 έχει ανέλθει στο 30,8% το 2010 (ΕΣΥΕΑ, 2010). Αν αναλογιστούμε ότι αυτό το 5% αφορά ελληνόπαιδες, ασφαλισμένους, μπορούμε να φανταστούμε τι τεράστιες επιπτώσεις μπορεί να έχει αυτή η αύξηση σε ειδικούς πληθυσμούς που δεν εντάσσονται σε αυτή την καταγραφή (παιδιά μειονοτικών ομάδων, παιδιά του δρόμου, θύματα trafficking, παιδιά σε καταυλισμούς, άστεγα κ.α.). Σε παλαιότερη έρευνα του Εργατικού Δυναμικού για το 2006 ο αριθμός εργαζόμενων ατόμων ηλικίας 15-19 ετών ανέρχονταν στα 50.000 άτομα και μάλιστα οι νομίμως εργαζόμενοι κάτω των 15 ετών, ανέρχονταν στα 400 άτομα.

Σε μια ακόμα μελέτη των Κοτταρίδη και συν. (2006), σε αντιπροσωπευτικό δείγμα μαθητών σε 102 σχολικές μονάδες στο Δήμο Αθηναίων, 307 μαθητές (15,5%) ανέφεραν ότι εργάζονται. Ειδικότερα ανάλογα με την τάξη φοίτησης 156 μαθητές (14,3%) Δημοτικού σχολείου, 66 μαθητές (13,3%) Γυμνασίου και 307 μαθητές (15,5%) Λυκείου ανέφεραν ότι εργάζονται.

Ένας ακόμα δείκτης για να έχουμε μια άποψη για την παιδική εργασία είναι η σχολική διαρροή. Σύμφωνα με μελέτη του Υπουργείου Παιδείας Δια βίου μάθησης και Θρησκευμάτων για το 2007 η σχολική διαρροή ανέρχεται στο 6,1% από τα

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

Γυμνάσια, 3,3% από τα Λύκεια και 20,3% από τα ΕΠΑΛ. Συνεπώς, η σχολική διαρροή υπολογίζεται κάπου στα 40.000 παιδιά, τα οποία στην συντριπτική τους πλειοψηφία καταλήγουν στην αγορά εργασίας.

Θα κάνουμε μια αναφορά σε μια πρόσφατη έρευνα που έγινε από το Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού σε μαθητές σχολείων που βρίσκονταν σε νησιά του Αιγαίου. Η παιδική εργασία στα νησιά της Ελλάδας συχνά είναι αυξημένη είτε στα πλαίσια της οικογενειακής επιχείρησης είτε στα πλαίσια ημιαπασχόλησης, δεδομένης της υψηλής ζήτησης για εργασία σε υπηρεσίες τουρισμού, κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Το δείγμα ήταν 504 παιδιά (το 12,5% το παιδικού πληθυσμού της τάξης αυτής στην δεδομένη περιφέρεια) εκ των οποίων συμμετείχαν τελικά 486 παιδιά. Η έρευνα έγινε με προσωπική δομημένη συνέντευξη με τη χρήση των ερωτηματολογίων ICAST-CH και ICAST-CW/I της ISPCAN. Το 21,4% των παιδιών ανέφεραν ότι απασχολούνταν με κάποιο τρόπο, το 84,6 % εξ αυτών σε οικογενειακή επιχείρηση χωρίς αμοιβή, το 13,5 % εξ αυτών σε μη οικογενειακή επιχείρηση με τυπική (επίσημη) αμοιβή και το 1,9 % εξ αυτών σε βοηθητική και αμειβόμενη θέση εργασίας. Τα αγόρια υπερτερούσαν των κοριτσιών αναφέροντας ποσοστά εργασίας 31,2% έναντι 11,3%. Ο μέσος χρόνος απασχόλησής τους εντός του τελευταίου 12μήνου ήταν 6,7 μήνες. Τα στοιχεία αυτά αφορούσαν σε παιδιά που φοιτούσαν στην Α' τάξη Γυμνασίου της περιφέρειας του Αιγαίου, η πλειοψηφία των οποίων ήταν 12-13 ετών (υπήρχαν και λίγα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας που εξακολουθούσαν να φοιτούν στην τάξη αυτή, χωρίς, ωστόσο, να είναι ενήλικα) (Nikolaidis et al. 2010).

Τα στοιχεία που παραθέτει η Λιοφάγου (2008) αναφορικά με το 2008 μας παρέχουν ενδείξεις ότι 150.000 ανήλικοι εργάζονται σε κάθε μορφή απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων και των χειριστών μορφών εργασίας. Κάθε χρόνο 10.000 μαθητές εγκαταλείπουν την υποχρεωτική εκπαίδευση για οικονομικούς λόγους, 10% των παιδιών άρχισαν να εργάζονται στην ηλικία των 10 – 12 ετών, το 48% των παιδιών που εργάζονται, εργάζονται σε συνεργεία και μηχανουργία, το 18% σε χειρονακτικές εργασίες, το 12% σε χειρονακτικές δουλειές και το 8% σε λαϊκές αγορές και παζάρια.

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

Θεώρηση της παιδική εργασία από μια οικονομική οπτική και προτάσεις.

Στη συνέχεια της μελέτης θα αναφερθούμε κυρίως στην εργασία των Cigno & Rosati, (2005) οι οποίοι εξέτασαν το φαινόμενο της παιδικής εργασίας μέσα από σύνθετες οικονομικές αναλύσεις και μέσα από το βιβλίο τους κάνουν κάποιες προτάσεις για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Η υπόθεση της μεγιστοποίησης της ατομικής ευθύνης, που βρίσκεται πίσω από την οικονομική οπτική, υποστηρίζει ότι οι δημόσιες παρεμβάσεις δικαιολογούνται μόνο όταν υπάρχει αδυναμία (σφάλμα) συντονισμού (με τη λογική της αποδοτικότητας) είτε στα πλαίσια της κοινωνικής δικαιοσύνης. Αυτή η γενική αρχή φαίνεται ότι εφαρμόζεται στην παιδική εργασία, αλλά με δύο περιορισμούς. Ο πρώτος είναι ότι τα μικρά παιδιά δεν έχουν ελεύθερη βούληση αφού οι αποφάσεις για το τι θα καταναλώσουν, για την εκπαίδευσή τους, και για τις εργασιακές τους ασχολίες αποφασίζονται από τους γονείς. Το παραπάνω σημαίνει ότι η αποδοτικότητα θα πρέπει να κυριαρχεί μέσα στην οικογένεια όπως και στην αγορά. (Cigno & Rosati, 2005).

Ο δεύτερος περιορισμός είναι ότι η κατανάλωση σε κάθε κύκλο ζωής δεν μπορεί να πέσει κάτω από τον ουδό της επιβίωσης (κόστος διαβίωσης). Αυτός ο περιορισμός (ή καλύτερα αυτή η συστάδα περιορισμών), σε γενικές γραμμές δεν λαμβάνεται υπόψιν από τις κλασικές οικονομικές αναλύσεις (Baland & Robinson, 2000).

Όπως προκύπτει από τις προβλεπτικούς δείκτες της ανάλυσης των Cigno & Rosati (2005), η παιδική εργασία αυξάνεται ανάλογα με το επίπεδο φτώχειας, με το κόστος για πρόσβαση στην εκπαίδευση, με το κόστος ευκαιρίας του παιδικού χρόνου και με τον αριθμό των παιδιών στην οικογένεια. Μια μείωση στο κόστος ευκαιρίας του παιδικού χρόνου θα μπορούσε συνεπώς να μειώσει την πιθανότητα έναρξης της παιδικής εργασίας. Το παραπάνω επιβεβαιώνεται από την απόδειξη ότι η πρόσβαση σε βασικούς και αναγκαίους πόρους (πρόσβαση σε πόσιμο νερό και ηλεκτρισμό) μειώνει την παιδική εργασία.

Η ελαστικότητα του επιπέδου του οικογενειακού εισοδήματος για την παιδική εργασία είναι υψηλή μόνο σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα εισοδήματος, γεγονός που συνεπάγεται ότι η αναδιανομή του εισοδήματος (πλούτου) θα βοηθούσε στη μείωση της παιδικής εργασίας ειδικά αν ήταν προσανατολισμένη πρωτογενώς στην μείωση

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

των οικογενειών που βρίσκονται στο κατώτατο σημείο της φτώχειας. Η αναδιανομή της γης, αντίθετα, θα είχε την αντίθετη επίδραση γιατί το οριακό προϊόν της παιδικής εργασίας αυξάνεται ανάλογα με την ποσότητα γης που θα ανήκει σε κάθε οικογενειακή φάρμα (Cigno & Rosati, 2005).

Παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με τις αναλύσεις των (Cigno & Rosati, 2005) η πρόσβαση σε σχολεία (ύπαρξη σχολείων) έχει μικρή επίδραση στην πιθανότητα να εργαστεί ένα παιδί, ωστόσο έχει ισχυρή επίδραση αναφορικά με την πιθανότητα να συνεχίσει κάποιο παιδί να παρακολουθεί με συνέπεια το πρόγραμμα του σχολείου. Το παραπάνω υποστηρίζει ότι μειώνοντας το κόστος για την πρόσβαση στην εκπαίδευση θα αυξηθούν ενδεχομένως οι εγγραφές στην εκπαίδευση αλλά θα υπάρξει μικρή επίδραση στην ίδια την παιδική εργασία σε μικρό επίπεδο.

Αξίζει να επισημάνουμε ότι παρότι δεν μειώνεται σε σημαντικό βαθμό η παιδική εργασία, με την υποχρεωτική εγγραφή στο σχολείο θα μειωθεί ο αριθμός παιδιών που βρίσκονται σε επικινδυνότητα που πιθανόν να γίνονταν εργάτες, ή ακόμα που θα πωλούνταν ή θα δεσμεύονταν σε καταναγκαστική εργασία (Cigno & Rosati, 2005).

Υπάρχουν ευρήματα που υποστηρίζουν ότι η γονιμότητα και η παιδική εργασία είναι χαμηλότερες σε περιβάλλοντα όπου υπάρχει χαμηλή βρεφική θνησιμότητα, γεγονός που δείχνει ότι οι πολιτικές που εφαρμόζονται σε επίπεδο κράτους για τη μείωση της βρεφικής θνησιμότητας (είτε άμεσα, είτε έμμεσα επηρεάζοντας τους γονείς να ξοδέψουν περισσότερα χρήματα για την επιβίωση κάθε βρέφους που φέρνουν στον κόσμο), φαίνεται ότι μειώνουν και την παιδική εργασία.

Οι δημόσιες δαπάνες για την υγεία και άλλα υγειονομικά θέματα μειώνουν την παιδική εργασία. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει σε και σε επίπεδο νοικοκυριών όπου η μείωση των δημοσίων δαπανών ενάντια στη θνησιμότητα, αποθαρρύνει τη γονιμότητα και μειώνει την παιδική εργασία. Αναλόγως, και η πρόσβαση σε υγιές – ασφαλές νερό μειώνει την παιδική εργασία. Ο περιορισμός πιστώσεων μειώνει τις επενδύσεις στην εκπαίδευση, και η παιδική εργασία λαμβάνει ένα ρόλο αντισταθμιστικό στους αντίξοους οικονομικούς (και όχι μόνο) κλυδωνισμούς (adverse shocks) (Cigno & Rosati, 2005).

Σταθερές πολιτικές δράσεις με μακρόχρονο σχεδιασμό για την ανακούφισης της φτώχειας σίγουρα μπορούν να βοηθήσουν στη μείωση της παιδικής εργασίας. Η αναδιανομή γης, παρότι μπορεί να είναι θεμιτή για άλλους λόγους, οι Cigno & Rosati, (2005) αναφέρουν ότι δεν προτείνεται για την αντιμετώπιση της παιδικής εργασίας. Η διευκόλυνση της πρόσβασης στο σχολείο, δεν σημαίνει μόνο επιδοτήσεις χρηματικής μορφής και δωρεάν πρόσβαση στο εκπαιδευτικό υλικό, αλλά και ότι τα παιδιά δεν θα χρειάζεται να μετακινούνται μεγάλες αποστάσεις ή να χρειάζεται να φύγουν μακριά από το σπίτι. Η διευκόλυνση της πρόσβασης στο σχολείο αναμφισβήτητα θα βοηθήσει στη μείωση της παιδικής εργασίας ιδιαίτερα σε μέσο και μακρο επίπεδο. Σε επίπεδο πολιτικής θα πρέπει να γίνουν ειδικές παρεμβάσεις στα πλαίσια της ισότητας προκειμένου να αμβλυνθούν οι διακρίσεις φύλου που παρατηρούνται εναντίον των κοριτσιών τόσο στο χώρο της εκπαίδευσης (πρόσβαση) όσο και στο χώρο της εργασίας. Σε επίπεδο φορολογίας προτείνεται η επιβολή έμμεσης φορολογίας ανάλογα με το εισόδημα, ώστε να επιτευχθεί ένα αποτέλεσμα που θα επιφέρει σε κάποιο βαθμό αναδιανομή πλούτου στα κρατικά έσοδα, προκειμένου να σχεδιαστούν και να υποστηριχθούν παρεμβάσεις για τις οικογένειες που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας αλλά και για αυτές που βρίσκονται σε επικινδυνότητα να βρεθούν από κάτω (Cigno & Rosati, 2005).

Προτείνεται επίσης η απαγόρευση του εμπορίου προϊόντων παιδικής εργασίας και προκειμένου να γίνει καθολικά αποδεκτή και να εφαρμοσθεί, προτείνεται η αποζημίωση των εμπόρων που έκανα εξαγωγές σε αντίστοιχα προϊόντα (Cigno & Rosati, 2005). Οι πολιτικές μείωσης θνησιμότητας (από την μαζικές ανοσοποιήσεις – ανοσιακό τείχος – μέχρι πρόσβαση σε ασφαλές δίκτυο παροχής νερού) μειώνουν τη γονιμότητα και από εκεί φαίνεται ότι - αν και όχι αποκλειστικά – μειώνεται και η παιδική εργασία.

Για τις δημόσιες παρεμβάσεις προτείνεται εύνοια σε νοικοκυριά που έχουν πληγεί είτε από συλλογικά είτε από ατομικά απρόβλεπτα οικονομικά γεγονότα – οικονομικές καταστροφές. Στις ανεπτυγμένες χώρες στην πρώτη περίπτωση η μέριμνα δίνεται από την κυβέρνηση, λόγω του ότι πρόκειται για συλλογικά μη αναμενόμενους οικονομικούς κινδύνους- καταστροφές και στη δεύτερη περίπτωση από ιδιωτική ασφάλιση. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, φαίνεται ότι δεν γίνεται

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

διάκριση αναλογικά με την οικονομική καταστροφή, αλλά υπάρχει η τάση να χρησιμοποιούνται τα παιδιά και η παιδική εργασία ως αντισταθμιστικός παράγοντας σε αντίστοιχους οικονομικούς κινδύνους. Παρέχοντας η κυβέρνηση κάλυψη (τουλάχιστον σε περιπτώσεις συλλογικής οικονομικής καταστροφής, όπου δεν υπάρχει η πιθανότητα του ηθικού κινδύνου με την έννοια της οικονομικής θεωρίας (moral hazard) η κυβέρνηση θα μειώσει σε σημαντικό βαθμό την πιθανότητα τα παιδιά να σταλούν για δουλειά και να εμπλακούν σε καταναγκαστική εργασία (Cigno & Rosati, 2005).

Προτάσεις και καλές πρακτικές:

Πριν εισέλθουμε στην τελευταία ενότητα των προτάσεων καλό θα ήταν να κάνουμε μια σύντομη μεταφορά κάποιων καλών πρακτικών που έχουν γίνει το τελευταίο διάστημα και καλό είναι να αναδείξουμε μέσα από την παρούσα μελέτη.

Αναφορικά με τις προσπάθειες των εκπαιδευτικών να εντάξουν το θέμα της παιδικής εργασίας στα πλαίσια του ελληνικού σχολείου σε μια μεταφορά καλού παραδείγματος, εξαιρετική είναι η εργασία των Γιαπή, Παλάζη & Τσαουσίδου (2010), όπου προσπάθησαν στα πλαίσια του Διαθεματικού Προγράμματος Σπουδών να εξετάσουν το θέμα της παιδικής εργασίας μέσα από τη χρήση νέων τεχνολογιών. Οι άξονες του προγράμματος χωρίζονται στο στάδιο της συλλογής (α,β,γ) και της σύνθεσης (δ,ε,στ) για τους μαθητές είναι οι εξής: α) θα πρέπει να εντοπίσουν διάφορες μορφές παιδικής εργασίας του παρελθόντος και του παρόντος μέσα από κείμενα των σχολικών εγχειριδίων αλλά και αξιόπιστων/ έγκυρων διαδικτυακών πηγών, β) θα πρέπει να επισκεφτούν διαδικτυακούς τόπους διεθνών οργανισμών που αγωνίζονται για τα δικαιώματα του παιδιού, γ) θα διαβάσουν λογοτεχνικά κείμενα και βιβλία αναφορικά με την παιδική εργασία, δ) παραγωγή πολυτροπικών κειμένων χρησιμοποιώντας τις δυνατότητες που τους προσφέρει η πληροφορική ε) δημιουργία θεματικής ενότητας με τίτλο «Η παιδική εργασία σήμερα» σε σχολικό ιστολόγιο, στ) ενημέρωση και ευαισθητοποίηση συμμαθητών για το θέμα της παιδικής εργασίας και δυνατότητα εμπλουτισμού του κειμένου μέσα από λογοτεχνικά και ενημερωτικά κείμενα που προέκυψαν κατά τη φάση της συλλογής υλικού. Μέσα από το πρόγραμμα οι μαθητές αναπτύσσουν κριτική σκέψη και πρωτοβουλίες, διαμορφώνουν υπεύθυνη στάση απέναντι σε σοβαρά κοινωνικά ζητήματα,

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

αρθρώνουν εμπειριστατωμένο λόγο και διαμορφώνουν ενεργή πολιτική ταυτότητα κάνοντας ενδεχομένως κάποιες προτάσεις.

Μια ακόμα καλή πρακτική που αξίζει να κάνουμε ξεχωριστή μνεία είναι η δημιουργία εικοσιτετράωρης γραμμή στήριξης και αναφοράς περιστατικών σεξουαλικής εμπορίας παιδιών και νέων από την Ομπρέλα σε συνεργασία με τον ECPAT (End Child Prostitution, Child Pornography and Trafficking of Children for Sexual Purposes) και το The Body Shop (+302107236200). Οι στόχοι της εκστρατείας κατά της σεξουαλικής εμπορίας παιδιών και νέων είναι η δημιουργία καμπάνιας για την προώθηση ανάπτυξης δράσεων έναντι της εμπορίας και σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών, η δημιουργία ενός παρατηρητηρίου, η εκπαίδευση ειδικών που σχετίζονται με το φαινόμενο και η φυσική, ψυχολογική και νομική υποστήριξη παιδιών θυμάτων εμπορίας

Από το χώρο του Υπουργείου Παιδείας Δια βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων έχουν δρομολογηθεί κάποιες ενέργειες για τη μείωση της σχολικής διαρροής αλλά και για την επιμόρφωση των μαθητών για τα δικαιώματά τους όπως αναφέρουμε στη συνέχεια. Η αναπληρωτής υπουργός Παιδείας, Δια βίου μάθησης και Θρησκευμάτων προκειμένου να αντιμετωπιστεί σε κάποιο βαθμό η σχολική διαρροή των Ρομά τροποποίησε τον τρόπο λήψης οικονομικής ενίσχυσης οικογενειών με χαμηλά εισοδήματα, ώστε το επίδομα να δίνεται στο τέλος της χρονιάς και όχι με την εγγραφή στο σχολείο όπως γινόταν έως σήμερα (Δελτίο Τύπου ΥΠΑΔΜΘ 1-12-2010). Παράλληλα θα υλοποιηθεί το πρόγραμμα «Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά» με στόχο την αρμονική ένταξη των μαθητών με ρομικής προέλευσης στο εκπαιδευτικό σύστημα. Στόχος του Προγράμματος είναι η ενίσχυση της πρόσβασης των παιδιών Ρομά στην προσχολική αγωγή και στη συνέχεια η έγκαιρη εγγραφή τους στην Α' δημοτικού, η εξοικείωσή τους με το σχολείο και η παραμονή τους σε αυτό σε όλη τη διάρκεια τουλάχιστον της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Παράλληλα, στους στόχους του προγράμματος είναι η παροχή εξειδικευμένης ενημέρωσης στους εκπαιδευτικούς, κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού και η υποστήριξη των οικογενειών με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες (Πρόσκληση Ρομά, 2010).

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

Όπως επισημαίνει η Μαλανδράκη (2007) σε μια εξαιρετική μελέτη για το πώς τα παιδιά αντιλαμβάνονται και διεκδικούν τα παιδικά δικαιώματα η έρευνα με αντικείμενο τα δικαιώματα των παιδιών [και της παιδικής εργασίας] πρέπει να συνεχιστεί, για να μελετηθούν περαιτέρω και κυρίως από τη σκοπιά των ίδιων των παιδιών, οι παράγοντες οι οποίοι συμβάλλουν, σχετίζονται, εξηγούν ή και παρεμποδίζουν την αντίληψη και κατανόησή τους για τις διάφορες παραμέτρους που σχετίζονται με τα δικαιώματά τους αλλά και πώς όλα αυτά μπορούν να εφαρμοστούν στην καθημερινότητά τους. Το Υπουργείο Παιδείας, Δια βίου μάθησης και Θρησκευμάτων διανέμει από το 2008-2009, σε όλους τους μαθητές της Ε' και ΣΤ' τάξης των Δημοτικών Σχολείων της χώρας εγχειρίδιο με περιεχόμενο τη «Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού», όπου αναλύονται τα άρθρα της Σύμβασης και περιγράφονται οι βασικές κατηγορίες των δικαιωμάτων των παιδιών (Δελτίο Τύπου ΥΠΔΒΘ, 10-09-2008). Τα δικαιώματα πρέπει να βγουν από τη σφαίρα των αφηρημένων και δυσνόητων αρχών και να τοποθετηθούν στην πραγματική τους θέση, στο μυαλό και την καρδιά των παιδιών.

Συνεπώς θα ήταν σημαντικό να ενδυναμώσουμε προστατευτικούς παράγοντες όπως την ψυχική ανθεκτικότητα των παιδιών (resilience) (Luthar & Zelazo, 2003. Rutter, 1987. Werner, 1996). Σε τεχνικό επίπεδο σημαντικό είναι να επιβληθούν νομοθεσίες και πολιτικές για την παιδική εργασία που θα έχουν ως στόχο την αύξηση του κατώτατου ηλικιακού ορίου για την παιδική εργασία και βελτίωση των μηχανισμών ελέγχου (τακτικού και έκτακτου) και πιστοποίησης κάθε φορά που χρειάζεται (I.L.O., 2007). Άλλα ειδικά μέτρα είναι η ειδική εκπαίδευση των παιδιών που εργάζονται για τους υγειονομικούς παράγοντες επικινδυνότητας, η διευκόλυνση για συμμετοχή στην εκπαίδευση και τη μαθητεία, η κοινωνική προστασία των παιδιών και των οικογενειών τους καθώς και η βελτίωση των κοινοτικών κοινωνικών δικτύων [δικτύων σε επίπεδο κοινότητας] (I.L.O., 2008).

Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε το πρόβλημα θα πρέπει να κατανοήσουμε όλες τις σύνθετες και αλληλεπιδρούσες αποχρώσεις του προβλήματος της παιδικής εργασίας. Σε κυβερνητικό επίπεδο και σε επίπεδο λήψης πολιτικών αποφάσεων θα πρέπει να υπάρχει μια ευελιξία στην εθνική πολιτική ατζέντα θα

Τσουβέλας, Γ. (2010). Παιδική εργασία, Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου & Α. Τσίτσικα (Επιμ. Έκδ.), *Κακοποίηση παιδιού και εφήβου* (σ. 134-170). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

πρέπει να δρομολογηθούν προγράμματα που να λαμβάνουν υπόψιν τις ιδιαίτερες ανάγκες των παιδιών που εργάζονται, ενώ παράλληλα θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη σημασία σε θέματα που έχουν να κάνουν με ένταξη δεξιοτήτων που χρειάζεται αυτός ο πληθυσμός μέσα στα πλαίσια της εκπαιδευτικής διαδικασίας ή εκπαιδευτικού σχεδιασμού (Τεχνολογικά προσανατολισμένες σχολές: ΤΕΕ, ΕΠΑΣ, ΟΑΕΔ). Σε ένα παράλληλο επίπεδο δημιουργία ενός διαφανούς δικτύου φορέων, νομικών και φυσικών προσώπων και η ενδυνάμωση αυτού του δικτύου μέσα από θεσμικές και νομοθετικές διατάξεις που απευθύνονται στην διευκόλυνση και ενίσχυση της διασύνδεσης σχολείων, μελών της κοινοτικής ηγεσίας (ΟΤΑ Β, θρησκευτικούς φορείς, σχολές γονέων κ.α.), Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, ειδικών, ιδιαίτερα ευπαθών ομάδων παιδιών όπως τα παιδιά σε οικιακές (εσώκλειστες) εργασίες και παιδιά που εργάζονται στο δρόμο, με παράλληλη καλλιέργεια προστατευτικών παραγόντων και παραγόντων βελτίωσης – αύξησης της ψυχικής ανθεκτικότητας. Σύμφωνα με τους Dessy & Pallage (2000), ένας από τους μείζονες παράγοντες για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας είναι η διασύνδεση και η επικοινωνία των φορέων που ασχολούνται με παιδιά. Σε ένα ακόμα παράλληλο τρίτο επίπεδο, όλα τα αναπτυξιακά προγράμματα της κυβέρνησης και των ΜΚΟ θα πρέπει να ενσωματώσουν και να σχεδιάσουν ένα σύστημα υποστήριξης γονέων όπως ανάπτυξη προσωπικών και γονεϊκών ικανοτήτων, ευέλικτα πιστωτικά σχήματα, και κέντρα διασύνδεσης με την αγορά εργασίας - συμβουλευτικής καριέρας και σταδιοδρομίας (ΟΑΕΔ). Τέλος, οι κυβέρνηση οι πολιτικοί σχεδιαστές οι ΜΚΟ και οι κοινότητες θα πρέπει να δημιουργήσουν ομάδες δημόσιας συζήτησης (forum), στα οποία να δοθεί λόγος και στα ίδια τα παιδιά που εργάζονται αλλά και να κρατούν το ενδιαφέρον των παιδιών και να αυξάνουν την συμμετοχή τους στα σχέδια παρέμβασης.